

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ВАПНЯРЧУК Н. М.,

кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу планування та аналізу правових досліджень (Управління планування та координації правових досліджень в Україні Національної академії правових наук України)

УДК 349.3:331.34

ПІЛЬГА ЯК ОДНА З ФОРМ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті досліджується пільга як одна з форм системи соціального забезпечення. Зазначено, що об'єктивною необхідністю існування такої форми соціального забезпечення є (а) соціальний захист потреб непрацездатних громадян; (б) необхідність реалізації принципу соціальної справедливості, наявність груп людей, які зробили значний внесок в оборону та соціально-економічний розвиток країни й тому заслужили право на особливу турботу й увагу держави; (в) загострення економічної ситуації в країні, різке зниження рівня життя – матеріальна підтримка пенсіонерів, ветеранів, інвалідів та інших категорій громадян, що потрапили в скрутне становище; (г) погіршення екологічного стану в результаті аварій і катастроф, що викликають зростання інвалідності, тощо.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, держава, громадяни, соціальна пільга.

В статье исследуется льгота как одна из форм системы социального обеспечения. Указано, что объективной необходимостью существования такой формы социального обеспечения являются (а) социальная защита потребностей нетрудоспособных граждан; (б) необходимость реализации принципа социальной справедливости, наличие групп людей, которые внесли значительный вклад в защиту и социально-экономическое развитие страны и поэтому заслужили право на особую заботу и внимание со стороны государства; (в) обострение экономической ситуации в стране, резкое падение уровня жизни – материальная поддержка пенсионеров, ветеранов, инвалидов и других категорий граждан, попавших в затруднительное положение; (г) ухудшение экологического состояния в результате аварий и катастроф, вызывающих повышенный рост инвалидности, и т. д.

Ключевые слова: социальная защита, социальное обеспечение, государство, граждане, социальная льгота.

Investigated in the article privilege as one form of social security system. Indicated that the objective necessity of the existence of this form of social security is: (a) social protection needs of disabled people; (b) the need to implement the principle of social justice, the presence of groups of people who have made a significant contribution to the defense and socio-economic development and therefore have a right to special care and attention from the state; (c) the worsening economic situation in the country and a sharp decline in living standards – material support for pensioners, veterans, the disabled and other categories of people who are in a difficult situation; (d) deterioration of the environment as a result of accidents and disasters that cause increased growth of disability, etc. Keywords: social security, social security, country, citizens privilege.

Key words: social security, government, citizens, social privilege.

Вступ. Стійке й успішне функціонування будь-якої держави неможливе без створення міцної системи соціального забезпечення, яке посідає одне з пріоритетних місць у житті держави й суспільства, оскільки спрямоване на підтримку, соціальний комфорт і відновлення статусу повноправного члена суспільства. Як зазначає С.О. Устинов, соціальне забезпечення – це організаційно-правова діяльність держави, спрямована на матеріальне забезпечення громадян у випадку настання соціальних ризиків, обумовлених законодавством, за рахунок фондів соціального страхування та виплат із державного й місцевих бюджетів та інших обумовлених законодавством коштів [1, с. 92, 93].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження пільги як однієї з форм системи соціального забезпечення; визначення чинників об'єктивної необхідності існування такої форми соціального забезпечення.

Результати дослідження. Соціальне забезпечення є складовою соціального захисту. Цей термін має як широке, так і вузьке значення. У широкому розумінні соціальний захист – це діяльність держави, спрямована на забезпечення процесу формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення та нейтралізацію негативних факторів, що впливають на цю особистість, створення умов для її самовизначення й утвердження в житті. У вузькому – це сукупність економічних і правових гарантій, які забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян і досягнення соціально прийняттого рівня життя. Разом із соціальним забезпеченням соціальний захист включає ще й гарантії охорони праці, здоров'я, навколишнього природного середовища, мінімальної оплати праці та інші заходи, які є необхідними для нормальної життєдіяльності людини й функціонування держави [2, с. 47, 48].

Термін «соціальне забезпечення» в різних країнах має неоднакове тлумачення. Наприклад, у США цей термін стосується пенсій по старості, у Великій Британії він охоплює всі грошові допомоги плюс витрати на охорону здоров'я. Але в усіх країнах світу система соціального забезпечення посідає центральне місце в механізмі соціального захисту населення, що включає в себе також недержавні форми соціального страхування, приватну благодійність тощо [3, с. 589]. Отже, соціальне забезпечення означає фактично функціонуючу в державі систему грошового та матеріально-побутового забезпечення, яка включає в себе різні форми грошових виплат, соціальних послуг, пільг тощо.

Виходячи з міжнародних правових норм, а також національного законодавства, основними напрямками розвитку соціального забезпечення О.М. Ярошенко пропонує вважати такі: (а) розроблення й запровадження різноманітних програм соціальних допомог і універсальних систем соціального забезпечення; (б) поліпшення системи загальнообов'язкового державного соціального страхування як організаційно-правової форми соціального забезпечення; (в) забезпечення гарантованого доступу до медичного обслуговування; (г) розроблення соціальних стандартів, у тому числі критеріїв достатнього рівня життя, та визначення шляхів їх підвищення; (д) створення системи, яка гарантовано забезпечувала б надання допомог і пільг. Саме такий підхід, на переконання вченого, дасть змогу максимально враховувати інтереси всіх категорій громадян, які потребують такої допомоги [4, с. 19, 20].

Залежно від змісту соціального забезпечення й суб'єктів, які зобов'язані його здійснювати, виділять такі форми соціального забезпечення: (а) державне та недержавне соціального страхування; (б) соціальні допомоги; (в) соціальне піклування; (г) соціальне обслуговування; (д) соціальні пільги.

Саме через систему пільг виявляються зв'язок держави з громадянами та його роль у реалізації конституційних прав громадян на пенсійне забезпечення та соціальні пільги. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що проблема взаємодії держави й населення крізь призму проблеми соціальних пільг є маловивченою. У юридичній науковій літературі цій проблемі не приділено належної уваги.

У Конституції України спеціальна стаття, присвячена пільгам, відсутня. Хоча ст. 46 Основного Закону [5] закріплює право громадян на соціальний захист, що включає право на їх забезпечення в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості та в інших передбачених законом випадках. Невіддільною частиною системи соціального захисту населення України є соціальна пільга.

Чинне законодавство не надає визначення поняття «пільга», попри те що в ньому цей термін вживається доволі часто (наприклад, ст. 20 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [6], ст. 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [7] тощо).

У науковій літературі термін «пільга» визначається, як надання кому-небудь переваг, часткове звільнення від виконання встановлених правил, обов'язків або полегшення умов їх виконання [8, с. 54]. У тлумачному словнику – як (а) повне або часткове звільнення від дотримання встановлених законом загальних правил, виконання яких-небудь обов'язків; (б) полегшення, зниження тягаря [9, с. 535]. На думку Р.З. Лівшиця, установа пільг є типовим прийомом правового регулювання

та своєрідним засобом правової диференціації. За їх допомогою законодавець виокремлює становище тієї чи іншої групи громадян у певній галузі суспільних відносин [10, с. 298].

Пільги є однією з форм задоволення потреб суб'єктів права соціального забезпечення, що встановлюються для осіб, інтереси яких у межах стандартної моделі правового регулювання не можуть бути належним чином забезпечені й реалізовані з тих чи інших поважних причин. Їх основна мета – узгодження інтересів особистості, соціальних груп, держави. Пільги пов'язують і гармонізують ці різні інтереси, даючи змогу їх задовольняти, розподіляючи соціальні блага й сприяючи тим самим нормальному розвитку як окремого громадянина, так і суспільства загалом.

На переконання Г.Г. Пашкової, кожна пільга повинна бути виваженою, мати під собою достатні підстави, існувати, доки такі підстави є. Державна допомога надається, коли особа об'єктивно вже (або ще) не здатна працювати, заробляти собі на життя, потребує додаткових витрат на задоволення своїх загальних і специфічних потреб, викликаних старістю, хворобою, інвалідністю тощо. Для задоволення останніх суб'єкти звільняються від виконання певних обов'язків, що і є для них пільгою. Якщо пільги не будуть надані, ці особи не зможуть повною мірою задовольнити свої життєво важливі потреби на необхідному рівні [11, с. 134].

Соціальна ж пільга – це пільга для відповідних категорій громадян, виділених за певними ознаками, які дають підстави для їх додаткового соціального захисту. На думку М.Л. Захарова й Е.Г. Тучкової, соціальні пільги відрізняються тим, що їх надання зазвичай не пов'язане з діяльністю спеціальних, особливо створених соціальних служб (різних соціальних установ та організацій); вони надаються звичайними службами – комунальними, торговельними й іншими організаціями та органами. Крім того, для здійснення права на соціальні пільги часто не потрібно рішення зобов'язаної сторони. Тобто, громадяни самі здійснюють своє суб'єктивне право на пільги (безкоштовний проїзд на міському транспорті, знижена оплата комунальних послуг тощо) [12, с. 56].

Соціальна пільга як форма соціального забезпечення визначена кількома нормативними актами. Так, відповідно до Закону України «Про охорону дитинства», діють такі соціальні пільги для багатодітних сімей: (1) 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирна плата) у межах норм, передбачених чинним законодавством; (2) 50-відсоткова знижка плати за користування комунальними послугами (газопостачання, електропостачання й інші послуги) та вартості скрапленого балонного газу для побутових потреб; (3) 50-відсоткова знижка вартості палива, у тому числі рідкого, у разі якщо відповідні будинки не мають центрального опалення; (4) безоплатне одержання ліків за рецептами лікарів; (5) щорічне медичне обстеження й диспансеризація в державних і комунальних закладах охорони здоров'я із залученням необхідних спеціалістів, а також компенсація витрат на зубопротезування; (6) першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках і першочергова госпіталізація; (7) безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі), автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення тощо; (8) безоплатне одержання послуг із оздоровлення та відпочинку, відповідно до Закону «Про оздоровлення та відпочинок дітей», тощо. [13]. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», ветеранам праці надаються такі пільги: (1) користування при виході на пенсію чи зміні місця роботи поліклініками, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи; (2) першочергове безплатне зубопротезування (за винятком протезування із дорогоцінних металів), за умови, якщо розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує розмір доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України; (3) переважне право на забезпечення санаторно-курортним лікуванням, а також на компенсацію вартості самостійного санаторно-курортного лікування в порядку й розмірах, визначених Кабінетом Міністрів України; (4) щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів; (5) першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках і першочергова госпіталізація; (6) використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час, а також одержання додаткової відпустки без збереження заробітної плати строком до двох тижнів на рік; (7) переважне право на забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, і відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва й городництва, першочерговий ремонт жилих будинків і квартир цих осіб та забезпечення їх паливом; (8) першочергове одержання позики на індивідуальне (кооперативне) житлове будівництво з погашенням її протягом 10 років, починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва, а також першочергове одержання позики для будівництва або придбання дачних будинків і благоустрою садових ділянок; (9) переважне право на вступ до садівницьких товариств (кооперативів), кооперативів із будівництва та експлуатації

колективних гаражів; (10) переважне право на встановлення домашніх телефонів; (11) звільнення від плати за землю. Отже, при встановленні пільг нормотворець має за загальну мету поліпшити становище окремих категорій населення, перевести процес задоволення їх інтересів у більш сприятливий режим, порівняно із загальним [14].

Об'єктивною необхідністю існування такої форми соціального забезпечення є (а) соціальний захист потреб непрацездатних громадян; (б) необхідність реалізації принципу соціальної справедливості, наявність груп людей, які зробили значний внесок в оборону та соціально-економічний розвиток країни й тому заслужили право на особливу турботу й увагу держави на пенсії; (в) загострення економічної ситуації в країні, різке зниження рівня життя – матеріальна підтримка пенсіонерів, ветеранів, інвалідів та інших категорій громадян, що потрапили в скрутне становище; (г) погіршення екологічного стану в результаті аварій і катастроф, що викликають зростання інвалідності, тощо.

Висновки. Отже, соціальна пільга – це законодавче звільнення (повне чи часткове) особи від виконання нею свого обов'язку або надання їй додаткових прав при настанні соціального ризику чи за наявності в такій особі значних заслуг перед державою. Характерними рисами соціальних пільг є такі: (а) є організаційно-правовою формою соціального забезпечення; (б) адресовані громадянам, які мають особливі заслуги перед державою або суспільством, перебувають в особливому статусі – за станом здоров'я, віком тощо; (в) визначені законодавством, але можуть установлюватись індивідуально на окремих підприємствах, установах організаціях; (г) основна мета – поліпшити становище окремих категорій населення, звільнити повністю або частково від виконання обов'язку (наприклад, зниження оплати за послуги).

На сьогодні законодавством України визначається система соціальних пільг. Однак сучасний стан їх правового регулювання знаходиться в незадовільному стані. Як справедливо зазначає Л.П. Шумна, недоліками сучасної державної системи соціальних пільг є такі:

- відсутність системного нормативно-правового акта, який універсально встановлював би підстави, перелік суб'єктів, види й механізм надання соціальних пільг;
- недосконалість механізму надання пільг, оскільки реально пільгами користуються не всі, хто має на них право (наприклад, правом безоплатного проїзду міським транспортом користуються лише пенсіонери, які проживають у місті; натомість сільські жителі не користуються такою пільгою або ж користуються дуже рідко);
- відсутність системи моніторингу доходів сімей, щоб визначити тих, кому забезпечення найбільш необхідне;
- відсутність на підприємствах, що надають послуги, на оплату яких запроваджено пільги, та в місцевих органах виконавчої влади: (а) єдиної методики обчислення фактичної вартості окремих видів пільг; (б) єдиної методики обліку наданих пільг; (в) єдиної статистичної звітності щодо фактичної вартості пільг і стану їх фінансування [15].

Щоб соціальні пільги стали дійсно ефективним засобом правового регулювання, необхідно таке:

- по-перше, прийняти єдиний закон, який дасть змогу систематизувати наявні пільги, упорядкувати їх надання, наповнити їх реальним змістом;
- по-друге, переглянути систему критеріїв і підстав, за якими громадянам надаються пільги;
- по-третє, у системі органів соціального захисту населення виділити окремий орган, який відповідатиме за стан реалізації законодавства про соціальні пільги;
- по-четверте, запровадити постійний контроль за установами й організаціями, які надають соціальні пільги, перевіряти повноту та своєчасність їх надання;
- по-п'яте, установити заходи відповідальності для осіб, які надають соціальні пільги.

Список використаних джерел:

1. Устинов С.О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України / С.О. Устинов // Юрид. наука і практика. – 2011. – № 2. – С. 90–95.
2. Мачульская Е.Е. Проблемы социального страхования в современных условиях / Е.Е. Мачульская // Труд. право и право соц. обеспечения. Актуальные проблемы. – М. : Проспект, 2000. – С. 47, 48.
3. Новый экономический словарь / под ред. А.Н. Азрилияна. – М. : Ин-т новой эк-ки, 2006. – 1088 с.
4. Право соціального забезпечення в Україні: [підручник] / [Т.А. Занфірова, М.І. Іншин, С.М. Прилипко та ін.]; за заг. ред. Т.А. Занфірової, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенка. – 2-ге вид. переробл. і доп. – Х. : ФІНН, 2012. – 640 с.
5. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

6. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28.02.1991 р. № 796-ХІІ // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – № 16. – Ст. 200.
7. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. №3551-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 45. – Ст. 425.
8. Заяц О.В. Экономические основы социальной работы / О.В. Заяц. – Владивосток : Изд-во Дальневосточного ун-та, 2003. – 75 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1140 с.
10. Лившиц Р.З. Социальная политика и ее правовое опосредование / Р.З. Лившиц // Правовая система социализма. – М., 1986. – Т. 1. – 1986. – 398 с.
11. Пашкова Г.Г. Льготы в праве социального обеспечения : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / Г.Г. Пашкова. – Томск, 2004. – 193 с.
12. Захаров М.Л. Право социального обеспечения России : [учебник] / М.Л. Захаров, Э.Г. Тучкова. – 2-е изд., испр. и перераб. – М. : БЕК, 2002. – 560 с.
13. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-ІІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
14. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших осіб похилого віку в Україні : Закон України від 16.12.1993 р. № 3721-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 4. – Ст. 18.
15. Шумна Л.П. Поняття та види соціальної підтримки / Л.П. Шумна // Актуальність проблеми держави і права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://apdp.in.ua/v63/66.pdf>.

СРОФЄСНКО Л. В.,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний
автомобільно-дорожній університет)

УДК 349.2:656

ЩОДО ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ В УКРАЇНІ

У статті виявлено особливості дисциплінарної відповідальності. Проаналізовано нормативно-правові акти, що регулюють трудову дисципліну працівників залізничного транспорту. Надано рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері регулювання особливостей трудової дисципліни залізничників.

Ключові слова: працівники, залізничний транспорт, трудова дисципліна, правове регулювання, дисциплінарна відповідальність.

В статье выявлены особенности дисциплинарной ответственности. Проанализированы нормативно-правовые акты, регулирующие трудовую дисциплину работников железнодорожного транспорта. Предложены рекомендации по совершенствованию действующего законодательства в сфере регулирования особенностей трудовой дисциплины железнодорожников.

Ключевые слова: работники, железнодорожный транспорт, трудовая дисциплина, правовое регулирование, дисциплинарная ответственность.

The article reveals the features of disciplinary action. Analyzed the normative-legal acts regulating labour discipline of railway workers. Proposed recommendations to improve the current legislation in the sphere of regulation of the peculiarities of the labor discipline of railwaymen.

Key words: workers, railway transport, labour discipline, regulation, disciplinary liability.

